

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2025.102.18>

УДК 811.161

МОВОТВОРЧИСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ У ПОЛІ ЗОРУ ІВАНА ГРИГОРОВИЧА МАТВІЯСА (ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

РЯБЕЦЬ

Людмила Віталіївна,

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу діалектології,

Інститут української мови НАН
України;

вул. Михайла Грушевського, 4, Київ,
01001;

e-mail: riabetslv@ukr.net

ORCID: 0000-0003-4829-715X

Liudmyla

RIABETS,

Candidate of Philological Sciences,
Senior Scientific Associate in the
Department of Dialectology,

Institute of the Ukrainian Language
of National Academy of Sciences of
Ukraine;

4 Mykhaila Hrushevskoho St., Kyiv
01001, Ukraine;

e-mail: riabetslv@ukr.net

«Мова – специфічне і надзвичайно складне суспільне явище, могутній засіб вираження багатогранної діяльності людей. За допомогою мови людина виявляє свою людську сутність, зв'язується і спілкується з іншими людьми, виражає і передає своє сприймання і розуміння навколишнього світу, виявляє свою волю, свій розум, свої почуття й емоції» [Матвіяс 1990: 3], – таке визначення мови як суспільного явища, як об'єкта дослідження дав свого часу відомий український мовознавець, доктор філологічних наук, професор, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки *Іван Григорович Матвіяс*, столітній ювілей якого відзначила 1 травня 2025 року філологічна спільнота України. Рідне слово, мова були в центрі уваги науковця все його життя.

Вагомий науковий доробок Івана Григоровича засвідчує широту наукових зацікавлень дослідника: питання граматики сучасної української літературної мови, історії української мови, її генези, діалектології, просторового функціонування, варіантності тощо.

Відомі його праці з граматики – індивідуальні монографії «Синтаксис займенників в українській мові» (Київ, 1962), «Курс сучасної української літературної мови. Морфологія» (Київ, 1962), «Іменник в українській мові» (Київ, 1974) та розділ колективної монографії «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» (Київ, 1969) – демонструють не лише вміння науковця працювати зі складним граматичним матеріалом, а й заглибитися в історію появи й розвитку окремих мовних фактів і явищ, проаналізувати їх функціонування в просторі й часі. У своїх дослідженнях літературної мови І.Г. Матвіяс широко використовував свідчення українських діалектів. Так, уже в першій монографії про синтаксис займенника Іван Григорович описав наявні в текстах ХІХ ст. риси синтактики займенників, що з'являлися у текстах західноукраїнських та східноукраїнських авторів. У монографії «Іменник в українській мові» науковець досить широко використав діалектний матеріал.

Так склалося, що більшу частину свого наукового життя І.Г. Матвіяс присвятив діалектології. Його індивідуальна монографія «Українська мова і її говори» (Київ, 1990) і сьогодні посідає почесне місце серед посібників з української діалектології, де висвітлено питання членування українського мовного континууму, описано зв'язок української літературної мови та діалектів тощо. Особливою віхою в житті Професора стала робота над фундаментальною працею – «Атласом української мови», де він був і організатором творчого процесу, і безпосереднім його учасником. Професор – автор 134 лінгвістичних карт до «Атласу...», а також він залишив низку публікацій, написаних на матеріалі атласу і в процесі роботи над ним. Йому належить першість у випрацюванні методики картографування мовних явищ, оскільки українська лінгвістична географія на той час лише починала розвиватися. Тривали дискусії щодо того, як укладати та коментувати лінгвістичну карту, які технічні можливості можна використати на карті, щоб якнайповніше представити інформацію про той чи той мовний рівень, що спонукало І.Г. Матвіяса до написання інструкцій із цих питань.

Робота над «Атласом української мови», наявність величезного масиву мовних фактів з усіх українських теренів стали підґрунтям для аналізу окремих явищ літературної мови і, від-

повідно, вивчення зв'язків говорів і літературної мови. Окрема праця – монографія «Варіанти української літературної мови» (Київ, 1998) присвячена розглядові варіантів, якими характеризувалася українська мова у різні історичні періоди від найдавніших часів до сьогодні.

І.Г. Матвіяс багато працював у царині дослідження мовотворчості українських письменників. Свідченням цього є підготовлені та опубліковані статті про діалектну основу мови творів українських письменників – Т. Шевченка, П. Куліша, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Коцюбинського, С. Руданського, П. Грабовського, Лесі Українки, Б. Грінченка, М. Шашкевича, Марка Черемшини, І. Франка, Л. Мартовича, В. Стефаніка, О. Кобилянської, Г. Хоткевича та ін. Структурно ці статті побудовано так: автор подав коротку інформацію про письменника, основні риси діалекту, говіркові елементи якого використано в аналізованих творах, а також, як зазначає П.Ю. Гриценко, «розлогі списки різноструктурних діалектних явищ, виявлених у сучасних друкованих текстах, тобто включених у сучасне мовокористування і мовотворення» [Гриценко 2015: 163].

У статті «Відображення бойківського говору в художній прозі Івана Франка» І.Г. Матвіяс аналізує мову кількох творів письменника: незакінченої повісті «Гутак», оповідання «На роботі» із циклу «Бориславських оповідань» та «Моя стріча з Олексою». Науковець акцентує на тому, що бойківський говір рідний для письменника, тож у повісті «Гутак» відображено живу мовну стихію рідного для письменника села Нагуєвичі, і зауважує, що «авторська мова в повісті та мова вчителя і священника загалом відбиває тодішню галицьку літературну з виразними бойкізмами» [Матвіяс 2016: 203]. В оповіданні «На роботі», написаному у формі монологу від імені робітника, відображено живу мову бойка-робітника відповідного часу. Аналізуючи мову персонажів оповідання «Моя стріча з Олексою», дослідник дібраними ілюстраціями демонструє, як письменник використав бойкізми у мові інтелігента і бойківський говір у мові селянина. І.Г. Матвіяс подав широкі списки засвідчених у аналізованих творах діалектизмів із тлумаченням семантики. Дібрані цитати з бойкізмами з інших творів І. Франка дали можливість дослідникові висновкувати про те, що «осо-

близькості бойківського говору найвиразніше виявляються в мові ранніх художніх творів І. Франка» [там само: 207], бо на тому етапі письменник саме такою уявляв живу народну мову і сприймав бойкізми як природні елементи української літературної мови.

Не менш детально І.Г. Матвіяс описав в окремій розвідці діалектну основу мови творів Лесі Українки, де він традиційно подав коротку довідку про те, де мешкала поетеса в різні роки свого життя і підкреслив, що вона «завжди вважала себе волинянкою, була патріоткою цієї місцевості, що відображене в її віршах» [Матвіяс 2001: 11], та все ж дослідник зауважив, що діалектизми Леся Українка найчастіше використовувала у творах, де зображено життя на Волині, як, наприклад, в оповіданні «Така її доля». Наведений список діалектних елементів, засвідчених у цьому творі, показав, що західнополіські риси відображені в мові творів Лесі Українки переважно у лексиці (вона часто давала літературний відповідник у дужках після вжитого нею діалектного слова), фонетичні й граматичні риси лише зрідка. Відзначаючи високий рівень досконалості української літературної мови у творах письменниці, І.Г. Матвіяс наголосив, що їх «мовна естетика <...> базується на поєднанні народнорозмовної і народнопоетичної мови з найбільшими культурно-освітніми мовними надбаннями» [там само: 13–14].

У статті «Відображення говорів у мові творів Леся Мартовича» І.Г. Матвіяс подає коротку біографічну довідку про письменника, зазначає, що більша частина його життя пройшла в оточенні покутських і наддністрянських говірок. Л. Мартович, як зауважує науковець, намагався писати свої твори чистою літературною мовою, однак діалектизми в його творах засвідчено на всіх мовних рівнях, говіркові елементи він використовував переважно для типізації персонажів. Дослідник подав багатий ілюстративний матеріал про лексичні, фонетичні, граматичні й синтаксичні діалектизми, засвідчені у творах Леся Мартовича.

Аналіз мови творів українських письменників щодо вживання діалектизмів, який із незмінною увагою тривалий час здійснював І.Г. Матвіяс, розширює емпіричну базу діалектології, оскільки засвідчені діалектні елементи підтверджують факт побутування певного мовного явища в певний історичний

період на певній території. Такі дані важливі для дослідження історії української літературної мови, зокрема підтверджують взаємодію між східноукраїнським та західноукраїнським варіантами літературної мови в кінці XIX – на початку XX ст. і демонструють використання тогочасною інтелігенцією свого локального мовного варіанта літературної мови як закономірне й природне явище.

Праці Івана Григоровича Матвіяса вирізняють глибина аналізу, ґрунтовність і виваженість висновків, увага до найменшого мовного факту. Вагомий творчий доробок ученого вже давно став класикою українського мовознавства, його студії не втратили своєї цінності, вони й сьогодні дарують сучасним науковцям ідеї для нових досліджень глибин рідної мови – як діалектної, так і літературної.

Гриценко П.Ю. Професор І.Г. Матвіяс. *Українська мова*. 2015. № 2. С. 158–165.

Матвіяс І.Г. Відображення бойківського говору в художній прозі Івана Франка. *Культура слова*. 2016. Вип. 85. С. 202–207.

Матвіяс І.Г. Діалектна основа мови у творах Лесі Українки. *Культура слова*. 2001. Вип. 59. С. 11–14.

Матвіяс І.Г. Українська мова і її говори. Київ: Наукова думка, 1990.

REFERENCES

Hrytsenko, P.Yu. (2015). Profesor I.H. Matviiyas. *Ukrainian language*, 2, 158–165 (in Ukr.).

Matviiyas, I.H. (2001). The dialectal basis of language in the works of Lesia Ukrainka. *Culture of the Word*, 59, 11–14 (in Ukr.).

Matviiyas, I.H. (2016). Reflection of the Boyki dialect in Ivan Franko's prose. *Culture of the Word*, 85, 202–207 (in Ukr.).

Matviiyas, I.H. (1990). Ukrainian language and its dialects. Kyiv (in Ukr.).

Стаття надійшла до редакції
27.04.2025

Прийнято до друку 25.05.2025

Статтю опубліковано 29.09.2025

Received 27.04.2025

Accepted for publication
25.05.2025

Published on 29.09.2025